

УДК 659.7.08

ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ З АВАРІЙНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ ТА БЕЗПЕКИ НА АВІАТРАНСПОРТІ

Геннадій ЛЕЩЕНКО (Кіровоград)

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сучасна парадигма прискорення темпів економічних, науково-технічних, ресурсних і культурних перетворень в усіх сферах суспільного буття вимагає пошуку нових підходів до проблеми підготовки спеціалістів нової формації. В умовах глобалізації і інтеграції суспільно-економічних відносин у світове співтовариство, пріоритетним напрямом, що визначає конкурентоздатність держави є ефективність підготовки висококваліфікованих фахівців. Разом з тим, значно підвищилися державні та соціальні вимоги до фахівців різних спеціальностей. Зростання потреби суспільства у висококваліфікованих кадрах стало головною ознакою розвитку професійної освіти XXI століття.

Тривалий час професійна освіта фахівців у вишах була спрямована не на підготовку творців, а на продукування виконавців, але ніяк не перетворювачів. У процесі навчання у ВНЗ основна увага зверталася не на розкриття здібностей, а на засвоєння вже відпрацьованих методів і алгоритмів вирішення різних професійних проблем. В результаті формувалися професіонали вузького профілю. На сьогоднішній день у зв'язку із збільшенням попиту на творчого, мислячого фахівця, здатного самостійно аналізувати ситуацію і приймати рішення, в центрі всієї системи професійної підготовки у вищій школі повинна стати особистість, здатна до самореалізації, самоудосконалення та творчого діалогу [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Професійне навчання майбутніх фахівців з аварійного обслуговування на авіаційному транспорті має поєднувати професійний і специфічний аспекти, які в сукупності формують суб'єкта екстремального виду діяльності. У зв'язку з цим, суттєвий інтерес, в межах нашого дослідження, мають результати психолого-педагогічних розвідок, які стосуються професійної підготовки фахівців екстремальних професій (О. В. Бикова, М. Й. Варій, О. Є. Горохівський, О. П. Євсюков, М. М. Козяр, М. С. Коваль, М. А. Кришталь, О. М. Парубок, О. В. Тімченко, Т. В. Ткаченко та ін.), загальнонаукових і специфічних принципів організації навчально-виховного процесу у ВНЗ з підготовки фахівців аварійно-рятувальних служб (С.О. Батуков, Д.В. Жернаков,

В. І. Козлачков, А.О. Благін, О. В. Тімченко, В.А. Шубнякова та ін.).

Аналіз наукових праць з проблем діяльності фахівців в екстремальних та особливих умовах засвідчує, що більшість з них присвячені психологічним наслідкам подолання екстремальних ситуацій (постекстремальній адаптації, посттравматичному стресу, способам психологічної і медичної реабілітації потерпілих тощо). Водночас видано недостатньо фундаментальних праць з проблем підготовки особового складу аварійно-рятувальних служб до діяльності в екстремальних умовах. Окремі аспекти підготовки фахівців підрозділів з надзвичайних ситуацій досліджували О.В. Бикова, М.М. Козяр, М.С. Корольчук, М.І. Кусій, І.С. Овчарук та ін.

В той же час, не зважаючи на значні результати у дослідженні проблем професійної освіти фахівців екстремальних професій, системні розробки з питань професійної підготовки майбутніх фахівців з аварійного обслуговування на авіаційному транспорті не здійснювались.

Метою статті є розкриття сутності і шляхів формування змісту професійної підготовки майбутніх фахівців з аварійного обслуговування на авіаційному транспорті у льотному ВНЗ.

Виклад основного матеріалу. Професійну підготовку розглядають як цілеспрямований процес оволодіння реальними і потенційними працівниками (студентами, курсантами, слухачами) професійними знаннями та вміннями з метою набуття навичок, необхідних для виконання певних видів робіт. Даний процес здійснюється у різних формах здобуття професійної освіти – навчання у вищих і спеціалізованих навчальних закладах освіти, стажування на курсах підвищення кваліфікації, удосконалення професійної майстерності на виробництві тощо.

Нова концепція у професійній освіті фахівців, що випускаються вищими навчальними закладами, має бути спрямована на формування творчої особистості, здатної до швидкої адаптації в екстремальних умовах професійної діяльності і до економічних обставин нашого часу.

Реформування професійної освіти на сучасному етапі розвитку суспільства спрямоване на:

- розвиток творчого, рівноправного співробітництва викладача і студентів;
- реалізацію особистісно-діяльнісного підходу до навчання студентів;
- реалізацію змістовно-процесуального підходу до організації навчання;
- здійснення діалогічного підходу у навчальному процесі;
- індивідуалізацію навчання;
- реалізацію імітаційно-ігрового підходу в організації навчання;
- забезпечення умов для формування студентів до творчої діяльності;
- розвиток потенціалу самореалізації особистості студентів і викладачів;
- формування позитивної мотивації і ціннісного ставлення до професійної діяльності [7, с. 114-115].

Вищевказані підходи до реформування процесу навчання у ВНЗ спрямовані, в кінцеву рахунку, на включення студентів у активний процес пізнання і вплив на мотиваційну, пізнавальну, емоційно-вольову і психофізіологічну сферу їх особистості, забезпечуючи тим самим їх професійне зростання.

З метою дослідження сутності професійної підготовки майбутніх фахівців з аварійного обслуговування і безпеки на авіаційному транспорті в льотному вищому навчальному закладі, науковий пошук вважаємо за доцільне розпочати з аналізу дефініції «професійна підготовка». Аналіз філософської, психологічної та педагогічної літератури свідчить, що у трактуванні даного поняття серед науковців не існує однастайності. Найчастіше професійну підготовку інтерпретують як процес повідомлення фахових знань та формування спеціальних умінь і навичок, дещо рідше – як результат навчальної діяльності.

З філософської точки зору «професійна освіта» може розглядатися двоюко: як така, що «містить образ» (професійна модель), і як «створення власного образу» (безпосередня продуктивна діяльність особистості), коли в обох випадках ключовим є слово «образ». У філософії образ не є власне людиною, це результат відображення об'єкта у свідомості людини. Але образ об'єкта ніколи не вичерпує всього багатства його властивостей і відносин, його оригінал завжди багатший своєї копії. Таким чином, філософія розкриває сенс «професійної освіти», в першу чергу, як створення самого себе [1].

У трактуванні дефініції «професійна освіта» серед науковців існують деякі розбіжності. Так, М. Чобітько ототожнює поняття «професійна освіта» і «професійна підготовка» і має розглядатися як «невід'ємна складова частина єдиної системи народної освіти». У дослідженнях Т. Десятова простежується

відмінність у розумінні даних понять і підкреслюється, що «професійна освіта» «відрізняється від поняття «професійної підготовки» тим, що професійна підготовка не супроводжується підвищенням загальноосвітнього рівня учнів, а

здійснюється в цілях навчання виконання певного виду роботи», тому «ця відмінність з точки зору результату навчання – навчання професійним знанням, умінням і навичкам» [13].

Набуття людиною певної професійної кваліфікації, яка визначатиме її подальше місце у структурі суспільних відносин і соціальний статус, безпосередньо пов'язано з професійною освітою. Основним її компонентом є професійна підготовка, що визначається Енциклопедією професійної освіти як «сукупність спеціальних знань, навичок та умінь, якостей, трудового досвіду та норм поведінки, які забезпечують можливість успішної роботи з певної професії» [14].

Можна зробити висновок, що поняття «професійна освіта» – родове, а «професійна підготовка» – видове поняття; звідси впливає наступне тлумачення терміну «професійна освіта» – з одного боку, це цілеспрямований процес оволодіння спеціальними знаннями, практичними вміннями з конкретної професії або спеціальності, адекватними сучасному рівню знань і умінь у цій галузі; а з іншого – це процес і результат особистої діяльності самого учня в його професійному становленні для виконання спеціалізованих функцій у професійній сфері.

Професійна підготовка фахівців передбачає професійне навчання, в результаті якого людина оволодіває системою професійних знань, пізнавальних умінь і прикладних навичок. В процесі професійної освіти розвивається світосприйняття і світогляд особистості. Навчання реалізується через двосторонній процес взаємодії педагога і студента, важливим елементом даного процесу є самостійна творча робота студента, його активна позиція в навчанні. Головною метою професійного навчання є професійне самовизначення, нерозривно пов'язане з життєвим самовизначенням.

У сучасній психолого-педагогічній літературі вирізняють декілька підходів до визначення сутності професійної підготовки. Представники психологічної науки вбачають в ній засіб підвищення індивідуального потенціалу, розвитку резервних сил, пізнавальної і творчої активності на основі оволодіння загальнонауковими та професійно-орієнтованими знаннями, вміннями й навичками. Педагоги розуміють сутність професійної підготовки у набутті людиною фахової освіти в результаті засвоєння системи теоретичних знань, умінь та формування

необхідних особистісних професійно важливих якостей [3].

В. А. Семиченко у своїх роботах аналізує професійну підготовку з різних позицій [12]. Дослідниця відзначає, що сутність поняття «підготовка» доцільно розглядати у двох аспектах: 1) як навчання – деякий спеціально організований процес формування готовності до виконання майбутніх завдань; 2) як готовність – наявність компетенції, знань, умінь та навичок, необхідних для успішного виконання певної сукупності завдань.

Такий підхід, на нашу думку, є обґрунтованим, оскільки охоплює процесуальний та результативний компоненти професійної підготовки.

У педагогічній енциклопедії за редакцією І.А. Каірової професійна підготовка розглядається як процес формування фахівця для однієї з галузей трудової діяльності, пов'язаний з оволодінням певним родом занять, професією [11].

«Настановою з організації професійної підготовки та післядипломної освіти осіб рядового і начальницького складу органів і підрозділів цивільного захисту» дано таке визначення професійної підготовки: професійна підготовка – це організований та цілеспрямований процес оволодіння знаннями, вміннями і навичками, необхідними для виконання професійно-службових завдань [10].

У структурі професійної підготовки дослідники виділяють наступні компоненти [5]:

1. когнітивний компонент (розуміння комунікативних завдань, оцінка їхньої значимості, знання способів вирішення, прогнозування результатів тощо);
2. емоційний компонент (прагнення до взаємодії, емпатія);
3. мотиваційний компонент (прагнення реалізувати себе, досягти успіху, показати з кращої сторони);
4. вольовий компонент (мобілізація зусиль, подолання труднощів тощо).

Вимоги до професійної підготовки сучасних фахівців достатньо високі і спираються, в першу чергу, на створення максимально сприятливих умов для розкриття й розвитку індивідуальних здібностей, самовизначення особистості. Окремі дослідники вважають, що досягненню такого ефекту сприяє перехід майбутнього фахівця в якісно новий стан оптимальної професійної самореалізації через акмеологічні фактори та умови. Н. Кузьміна вважає, що акмеологічні фактори – це «об'єктивні причини, які обумовлюють самоспрямування особистості до вершин професійної діяльності» [6, с. 77]. Під акмеологічними факторами дослідниця розуміє внутрішні та зовнішні обставини, які безпосередньо зумовлюють ефективність

формування професійної готовності. Між цілями й завданнями, поставленими особистістю перед собою, і результатами діяльності часто виникають неузгодженості і суперечності. Вони можуть бути стимулом для професійного зростання лише за умови, якщо проводиться об'єктивний аналіз власних дій і причин, що призвели до такого становища. В іншому випадку такі суперечності призводять до конфліктів і деструктивних ситуацій.

Професійна діяльність фахівців аварійно-рятувальних служб пов'язана з різного роду негативними чинниками, тому в професії існує суворий професійно-психологічний відбір. До професійного навчання допускаються особи, які мають тільки основну групу здоров'я.

Нам представляється важливим той факт, що майбутній фахівець з аварійного обслуговування на авіаційному транспорті повинен психологічно готуватися до необхідності швидко засвоювати нові навички та виконувати різні функції, тобто бути універсальним фахівцем. Сьогодні стало очевидним, що вирішальним є не кількість засвоєних знань, що, звичайно, важливо, а здатність розв'язувати проблеми, вміти проявляти себе в непередбачених ситуаціях. Отже, для професійного становлення майбутньому фахівцю з аварійного обслуговування необхідні інструментальні знання, практичні навички та прагматичне мислення.

М. М. Козяр зазначає, що технічним, медичним, психофізіологічним, психологічним аспектам екстремальних ситуацій присвячено чимала кількість наукових, навчально-методичних, навчальних та інших праць, у яких ґрунтовно характеризуються екстремальні ситуації, зміст правових та нормативних документів, способи використання технічних засобів безпеки, проблеми безпеки умов праці, організаційні заходи під час надзвичайних та аварійних ситуацій, а також ліквідації їх наслідків. В той же час людина, яка є ключовою дійовою особою в екстремальних ситуаціях, відсунута в них на другий план й ніби знаходиться осторонь. Окрім того, за справедливим твердженням М.М. Козяра, зміст багатьох публікацій з даної проблематики є однобічним і тенденційним. Вони, зазвичай, відображають позиції певної окремої науки (екстремальної та інженерної психології, психофізіології, психіатрії, медицини) відповідно до специфіки свого предмета вивчення, що унеможливило реалізацію комплексного підходу в практиці підготовки фахівців екстремального профілю. Такий стан речей гальмує втілення викладених у наукових розробках ідей, положень і рекомендацій в практику підготовки фахівців. Водночас, працівників навчальних закладів та учбових

центрів цікавить, насамперед, саме цілісна система підготовки до професійної діяльності, безпеки та виживання в екстремальних ситуаціях, оскільки в прикладних аспектах питання цих наук, здебільшого, об'єктивно перебувають в тісному взаємозв'язку та взаємозалежності, тобто вимагають міждисциплінарного підходу [4].

Професійна підготовка майбутніх фахівців з аварійного обслуговування на авіаційному транспорті здійснюється у вищих навчальних закладах як цілеспрямований процес оволодіння загальними і спеціальними знаннями, навичками та вміннями, а також їх інтелектуальний, фізичний розвиток, формування професійно важливих особистісних, психологічних, морально-етичних, вольових якостей, професійної надійності, що забезпечує виконання функціональних обов'язків й особисту безпеку.

Зміст професійної діяльності фахівців з аварійного обслуговування на авіаційному транспорті, його особливості, зокрема, надзвичайно висока складність, невизначеність, небезпечність, фізичні та психічні навантаження передбачають високу громадянську свідомість і відповідальність, фахову майстерність, морально-психологічну готовність, емоційну стійкість і професійну надійність означених фахівців. Основу цього становить гуманітарна, спеціальна, технічна, фізична, психофізіологічна, психологічна та морально-етична підготовки.

Науковці зазначають, що система професійної підготовки авіафахівців представляє собою складний для дослідження об'єкт. Ця складність обумовлена:

- різноманіттям засобів підготовки;
- різними за характером інформаційними потоками;
- різною «формувальною здатністю» окремих засобів підготовки;
- складністю організації і її структур різних систем (субсистем, елементів) підготовки;
- необхідністю управляти різними педагогічними процесами;
- особливою складністю взаємодії системи професійної підготовки загалом і її субсистем (елементів) з організмом фахівця (у загальному розумінні) [8, с. 318].

Р.М. Макаров концептуально визначає в якості елементів професійної підготовки засоби (їх аспекти) підготовки:

- реальна професійна діяльність;
- тренажерна підготовка;
- фізична підготовка;
- теоретична підготовка.

Вказуючи на системний характер професійної підготовки авіафахівців, Р.М. Макаров відзначає, що включення елементів

(засобів) професійної підготовки в систему і їх упорядкування повинно забезпечити узгоджену і взаємопов'язану систему адаптації, щоб організм будував адаптаційні системи у відповідь на інформаційний вплив кожного засобу підготовки, не руйнуючи, а підсилюючи адаптаційний комплекс, що формується під інформаційним впливом інших засобів (елементів) системи. Таким чином, фіксація елементів (засобів) в системі професійної підготовки повинна проходити певними інтегративними зв'язками. Причому результат системи не може бути отриманий простим додаванням результатів впливу різних засобів (елементів) підготовки. Результат системи може бути отриманий лише в ході взаємодії засобів підготовки. Одна з головних ознак системи – неможливість елемента існувати поза системою і руйнація системи при випадінні елемента [9, с.18].

На основі вивчення теоретичних засад професійної освіти, представлених у фундаментальних роботах С.Я. Батишева, О.В. Глузмана, Б.С. Гершунського, С.У. Гончаренко, М.М. Козяра, Р.М. Макарова, А.К. Маркової, В.А. Сластьоніна, В.В. Ягупова, нами був зроблений висновок про те, що якість професійної підготовки фахівців залежить від організаційно-педагогічних умов навчання, під якими слід розуміти сукупність взаємопов'язаних і взаємообумовлених зовнішніх і внутрішніх факторів і ресурсів, які забезпечують реалізацію навчально-виховного процесу та професійної підготовки фахівця відповідно до державних освітніх стандартів. Цілі освіти та умови реалізації освітніх програм, як правило, прописуються в освітніх стандартах. Однак, організаційно-педагогічні умови професійної підготовки фахівців представлені неповно: у вигляді номінального переліку професорсько-викладацьких кадрів, навчально-методичного та матеріально-технічного забезпечення навчально-виховного процесу, форм організації виробничої практики. У стандартах вищої професійної освіти не відображена педагогічна сутність організаційно-педагогічних умов професійної підготовки, пов'язана зі специфічними особливостями професії.

Організаційно-педагогічні умови професійної підготовки фахівців з аварійного обслуговування на авіаційному транспорті поділяються нами на загально-педагогічні (організаційні та психолого-педагогічні) та професійно-специфічні умови. Організаційні умови включають в себе матеріальні ресурси (навчально-тренувальний комплекс, ТЗН, спеціальне і навчальне обладнання, спорядження, техніку), кадрові ресурси (викладачі, інструктори, тренери), управлінську стратегію освітнього закладу (адміністративну

стратегію, студентське самоврядування). До психолого-педагогічних умов професійної підготовки авіафахівців відносяться визначення професійної придатності, професійно-орієнтований зміст навчання (співвідношення блоків навчальних дисциплін в освітніх стандартах та навчальних планах, навчально-методичний супровід; духовно-моральне та патріотичне виховання, формування професійно важливих особистісних якостей курсантів); використання інтегрованих, професійно-орієнтованих педагогічних технологій. Загально-педагогічні умови визначені педагогічними вимогами до організації навчально-виховного процесу у вищому навчальному закладі, а специфічні умови професійної підготовки – особливостями професії, державними і соціальними вимогами, що пред'являються до рівня кваліфікації та особистості фахівця з аварійного обслуговування на авіаційному транспорті.

Аналізуючи фактори, що впливають на результативність професійної підготовки, акцентуємо увагу на наступних інтегральних показниках:

1. зміст мотивів вибору професійної діяльності;

2. рівень знань і уявлень про сутнісні характеристики й особливості професійної діяльності, стабільність професійних інтересів;

3. ступінь інтеріоризації професійного образу, усвідомлення відповідальності за результати професійної діяльності;

4. стан мобілізації (актуалізації) знань, умінь, навичок і професійно значимих властивостей особистості, а також час адаптації до вимог навчального середовища й до умов навчально-професійної діяльності.

Для нашого дисертаційного дослідження становить інтерес взаємозв'язок, який полягає в тому, що якщо якість професійної підготовки є основою ефективної професійної діяльності фахівця з аварійного обслуговування на авіатранспорті, а її показником – професіоналізм і особистісні якості, отже, формування професійних і особистісних якостей може бути покладено в основу професійного становлення спеціаліста даної сфери. Метою і результатом професійно-особистісного розвитку є такі новоутворення, як «професійна готовність», «професійна надійність», що включають готовність до екстремальної діяльності, надійність дій в екстремальних умовах, готовність до саморозвитку, професійна свідомість і самосвідомість тощо.

Висновки. Отже, спираючись на аналіз педагогічної літератури, можна стверджувати, що з точки зору структури професійна

підготовка є невід'ємною складовою професійної освіти, яка формує і розвиває прикладні практичні знання, вміння, навички, здібності та якості фахівця. Відповідно, професійну підготовку майбутніх фахівців з аварійного обслуговування на авіаційному транспорті можна розглядати як комплексний процес створення та функціонування освітньої системи, адекватної цілям і завданням професійної освіти і соціальним вимогам до формування і розвитку особистості фахівця.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Анциферова Л.И. Личность в трудных жизненных условиях: переосмысление, преобразование ситуации и психологическая защита / Л.И. Анциферова // Психологический журнал. – 1994. – № 1. – С. 3 – 18.

2. Беляева В.А. Личностно-ориентированные технологии обучения студентов английскому языку (неязыковые специальности): Учеб. пособие / В.А. Беляева, Э.Е. Олейник. – Рязань: РГПУ, 2001. – 128 с.

3. Бойчук І. Д. Науково-теоретичні основи професійної підготовки майбутніх фахівців у коледжі / І. Д. Бойчук // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання та спорту: [зб. наук. праць]. – Харків, 2009. – № 9. – С. 18–21.

4. Козяр М.М. Екстремально-професійна підготовка до діяльності у надзвичайних ситуаціях: монографія / М.М. Козяр. – Львів: Сполом, 2004. – 374 с.

5. Канбекова Р.В. Профессиональная подготовка учителя широкого профиля для начальной школы: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.08. / Римма Валеевна Канбекова Р. В. – Стерлитамак, 2003. – 319 с.

6. Кузьмина Н. В. Акмеологическая теория повышения качества подготовки специалистов образования / Н. В. Кузьмина. – М.: ИЦПКПС, 2001. – 144 с.

7. Макаров Р.Н. Авиационная педагогика: Учебник / Р.Н. Макаров, С.Н. Неделько, А.П. Бамбуркин, В.А. Григорьевский. – Москва-Кировоград: МНАПЧАК, ГЛАУ, 2005. – 433 с.

8. Макаров Р.Н. Научные основы физической подготовки летного состава / Р.Н. Макаров, Я.О. Фурдуй. – М.: МНАПЧАК, 2007. – 920 с.

9. Макаров Р.Н. Теория и практика конструирования целевых моделей операторов особо сложных систем управления / Р.Н. Макаров, Л.В. Герасименко. – М.: ООО «КОД», 1997. – С. 15-16.

10. Наказ МНС України № 444 від 01.07.2009 року «Настанова з організації професійної підготовки та післядипломної освіти осіб рядового і начальницького складу органів і підрозділів цивільного захисту».

11. Педагогическая энциклопедия / гл. ред. И.А. Каирова. – М.: Сов. Энциклопедия, 1964-1988 г.г. – Т.3. – 549 с.

12. Семиченко В.А. Моделирование структуры педагогической деятельности / В.А. Семиченко. – Ялта: НМЦ «Надія», 2000. – 75 с.

13. Сущенко Л.П. Професійна підготовка фахівців фізичного виховання та спорту (теоретико-методологічний аспект): [монографія] / Л.П. Сущенко. – Запоріжжя: Запорізький держ. ун-т, 2003. – С. 442.

14. Энциклопедия профессионального образования: В 3 т. / Под ред. С.Я. Батышева. – М.: АПО, 1999. – Т.2 – 390 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Лешенко Геннадій Анатолійович, кандидат педагогічних наук, доцент, Кіровоградська льотна академія Національного авіаційного університету.

Коло наукових інтересів — дослідження проблем професійної надійності майбутніх авіафахівців.